

Bölüm (1): Kırgızistan’da Araştırmalar

Bu resim Fergana Vadisi'nde Laçiler hakkında görüştüğümüz bir Kırgız aksakalı. Fotoğrafı Ali Yaman

Bu makale Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli ve Türk Kültürü Araştırma Merkezi dergisinin 29. sayısında “Kırgızistan’da Bilinmeyen Yesevi İzbasarları: Laçiler” başlığı ile yayınlanmıştır. Özbekistan’daki araştırmalarımız ise daha sonra yine aynı dergide yayınlanacak ve burada ikinci bölüm olarak sunulacaktır.

XIX. yüzyıl sonlarında Orta Asya ve Kafkasya olarak genellenebilecek eski Sovyetler Birliği coğrafyasında Nakşibendilik, Kadirilik, Yesevilik ve Kübrevilik olmak üzere dört büyük tarikatın faaliyette olduğunu bilinmektedir. 12.-13. yüzyıllardan itibaren Orta Asya’da en güçlü tarikat olan Yesevilik, zamanla ya diğer tarikatlarca özümsemiş, ya da başka adlar altında kendini kısmen

yaşatmayı sürdürmüştür. Bizim gerek kaynak gerek alan araştırmalarımıza göre Anadolu'daki Alevi-Bektaşiler ve Kırgızistan'daki Laçiler Yesevi Yolu'na özgü bazı özellikleri günümüzde başka şekiller altında olsa da yaşatmaktadırlar. Burada Kırgızistan'daki Laçilerin geçmişi, Yesevi Yolu'yla olan benzerlikleri ve kendine has özellikleri ele alınmaya çalışılacaktır. Yapacağım değerlendirmeler Laçilerle ilgili bibliyografya bölümünde verilen sınırlı sayıdaki kaynağın yanısıra 2003 Temmuz-Ağustos aylarında Laçiler arasında gerçekleştirdiğimiz alan araştırmalarına dayanmaktadır.

Türk toplulukları arasındaki sufiliğin gelişim sürecine baktığımızda Yeseviliğin, kendinden sonraki sufi yapılanmaların oluşumunda farklı düzeylerde rol sahibi olduğunu görüyoruz. Mesela Tschudi'ye göre Türklerce oluşturulan tarikatların karakteristik özelliklerini belirleyen Yesevilik olmuştur. (Tschudi, 1961: 61) Trimmingham da benzeri bir düşünceyi savunarak Yeseviliğin başlangıçtan itibaren Türklere özgü karakterinin ağırlıklı olduğunu ifade etmektedir. (Trimmingham, 1971: 54)

Bu yönde uzmanlar arasında bir oydaşma vardır. Onun kurum ve kuralları kimi tarikatlarda daha belirleyici olurken, kimilerinde de onun nüfuzundan yararlanma yoluna gidildiği görülmektedir.

Yeseviliğin Kırgızistan'da oluşmuş, bir türevi olan Laçilik adlı inanç yapılanması

[1] Yesevilik araştırmaları bakımından özel bazı niteliklere sahiptir. Bektaşilik ve Laçilik gibi oluşumlar bize Yeseviliğin karakteristiklerine ve günümüze kadar uğradığı değişime ilişkin bilgiler sunmak bakımından büyük önem taşımaktadır. Burada önce literatürde yer alan bilgiler sunulacak zaman zaman da alan araştırmalarımıza atıfta bulunulacaktır.

Hiç şüphesiz Yesevilik, tarihsel süreç içerisinde benzeri oluşumları hem etkilemiş, hem de etkilenmiştir. Şöyle ki mesela zaman içerisinde Nakşibendi tarikatının esasını oluşturan hafi (sessiz) zikirden sapmalar meydana gelmiş ve bunun sonucunda tarikat içerisinde zikirin hafi mi yoksa cehri mi olacağı konusunda önemli tartışmalar başlamıştır. Zikire ilişkin bu değişim muhtemelen Yeseviliğin etkisiyle oluşmuştu. Orta Asya'da Yesevilik zamanla diğer tarikatlar içerisinde eridi. Ayrıca zaman içerisinde, onun Orta Asya'daki nüfuzundan yararlanmak isteyen başka tarikatlar, özellikle de Nakşibendilik, onunla kendini ilişkili göstermeye çalıştı ve bunda da başarılı oldu. Yesevilik konusunda günümüzde de hala en büyük otorite olan M. Fuad Köprülü de Yeseviliği önce Nakşibendi kaynaklarına dayanarak “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı eserinde (Köprülü, 1993a) ele almış, ancak daha sonra İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı “Ahmed Yesevi” maddesinde bu hata yaptığını kabul ederek Yesevîlik konusundaki araştırmalarda izlenecek yola ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunmuştur: “...

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ı yazarken, gerek Ahmed Yesevî'nin sufîyane şahsiyetini, gerek Yesevî tarikatının hüviyetini tamamiyle nakşibendî kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmiştim. Halbuki Babaî, Hayderî ve Bektaşî an'anelerinin Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetleri şüphesiz tarihi hakikate daha yakındır. İlk Mutasavvıflar'ın neşrinden sonra Bektaşiliğin menşeleri hakkında yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim yeni vesikalar bana bu hususta kat'î bir kanaat vermiştir. Binaenaleyh burada Ahmed Yesevî'nin tasavvufî şahsiyeti ve Yeseviye tarikatının ilk asırlardaki hususî karakteri hakkındaki verilecek izahat ilk mutasavvıflar'dakinden tamamiyle farklı olacaktır...

”

(Köprülü, 1993b: 212)

Bugün Türkiye’de Yesevilik araştırmalarına, Köprülü’nün bu önemli ifadeleri dikkate alınmadığından subjektiflik hakim olmuş ve adeta tıkanma noktasına gelmiştir. Yesevilik araştırmalarının sorunlarını bir başka makalemden ele aldığım için burada ayrıntıya girmiyorum. (Yaman, 2002)

Yesevi yolunda Nakşibendilikten farklı olarak sesli zikir (zikr-i cehr), müzik, raks-ı sema ve kadınlı-erkekli zikir/ibadet vardır.

(Bkz. Yaman, 2003)

Yeseviliğin bu ayırıcı özellikleri gözönüne alınarak, günümüzde bu özelliklerin devamı şeklinde ibadet ve ritüelleri sürdüren Alevi-Bektaşiler ve Laçiler hakkında araştırmalar yapılması gerekmektedir. Özellikle son on yıldır Alevilik-Bektaşilik üzerinde pek çok araştırmalar yayınlansa da, Yesevilikle olan bağlantı konusunda yeterli düzeyde çalışmalar yapılmamıştır. İleride bu konuda yayınlanmak üzere bir kitap çalışmasının hazırlığı içerisindeyim. Laçiler konusunda ise literatürde yer alan bilgiler çok daha azdır. Kadın-erkek toplanarak Yesevi’nin “Hikmetler”ini dutar

[2] eşliğinde söyleyen ve Alevilerdeki “semah” benzeri hareketlerle coşan bu topluluk hakkında da bilgiler yetersizdir. Laçilerin ibadet ritüeli olan zikirleri, Alevi-Bektaşilerin Cem ibadetleri ile pek çok ortak özelliğe sahiptir.

Yesevilik, Türkistan[3] (Yesi) çevresinden başlamak üzere Türk toplulukların yaşadıkları alanlara yayıldı. Anadolu ve Balkanlara kadar ulaştı. Rus Alimi Gordlevski’nin

[4] belirttiği üzere “...

Küçük Asya halkının düşünce yapısına, Orta Asya Türk mistikleri “atalar” da büyük etkide bulunmuşlardır. Bunlar, Küçük Asya’ya , Ahmet Yesevi’nin mezhebini ve hikmetlerini taşıyorlardı...

”

(Gordlevski, 1988: 319)

Demek ki Yesevi Yolu zaman içerisinde değişik isimler altında da olsa devam ederek, Kırgızistan’a da Anadolu’ya da bu şekilde ulaştı. Örneğin Yesevi Yolu’nun Kırgızistan’daki izbasarları ileride sözedeceğimiz üzere Laçilerin adı, zikir sırasında çıkarılan sese dayandırılmış, Yesevi Yolunun Anadolu ve Balkanlar’daki devamcıları olan Bektaşiliğin adı ise Hoca Ahmet Yesevi’nin halifesi olan Hacı Bektaş Veli’ye dayandırılmıştır. Orta Asya’da hakim Ahmet Yesevi kültü, Anadolu’da yerini, yine onunla bağlantılı yerel dedelere ve babalara bırakmıştır. Hacı Bektaş Veli de bunlardan biridir. Yüzyıllara dayanan bu süreçte bu tür bir değişimin yaşanması çok doğaldır. Burada bizim açımızdan önemli olan Yesevi Yolu’nun temel motiflerinin bu topluluklarda nesilden nesile aktararak korunmuş olmasıdır. İşte bu bakımdan Yesevi kültürü bakımından önemle incelenmeleri gerekmektedir.

Biz neden Kırgızistan’daki Laçiler ve Anadolu ve Balkanlar’daki Alevi-Bektaşi toplulukları Yesevi Yolu ile bağlantılı olarak değerlendiriyoruz? Birinci olarak bu topluluklar kendilerini Yesevi Yolu ile bağlantılı görmektedirler. İkinci olarak ise onların Yesevi Yolu izbasarları olduklarına dair pek

çok veri bulunmaktadır. Kırgızistan'daki Laçiler kendilerini Ahmet Yesevi'nin izbasarları (devamcıları) olarak adlandırmakta, Anadolu ve Balkanlardaki Alevi-Bektaşiler ise kendilerini Ahmet Yesevi'nin piri olduğu Hacı Bektaş-ı Veli'nin izbasarları olarak tanımlamakta dolayısıyla, ona pirlерinin piri olmak nedeniyle de kendilerini bağlı saymaktadırlar. Bu iki toplulukta da Ahmet Yesevi'nin “Hikmetler”inde belirtilen kadınlı erkekli, sesli zikiri esas alan, raks ve sema ve müziğe yer veren bir ritüel ibadet işlevini görmektedir. Hem Laçiler[5] hem de Alevi-Bektaşilerin[6] geleneksel yaşam alanlarında ağırlıklı olarak, sözlü geleneğin hakim olduğu ve ellerinde bulunan elyazması kitaplarda Ahmet Yesevi ile ilgili menkıbeler yer aldığı görülmektedir. Örneğin Alevi-Bektaşî grupların içinde bazıları doğrudan Ahmet Yesevi'ye neseben mensubiyet iddia etmekte hatta Ahmet Yesevi adını taşıyan bir ocak da bulunmaktadır.

[7] Anadolu'da yaptığım alan araştırmalarına göre bu ocak Şah Ahmed Yesevi, Ahmed Yesevi veya Şih Ahmed Dede Ocağı adlarıyla anılmakta, bu ocağın Malatya, Erzincan, Tunceli ve Tokat'ta dedeleri bulunmaktadır.

(Ayrıca bkz. Ali Kemali, 1932: 192)

Yine Bektaşî silsilenameleri ve icazetnamelerinde de Ahmet Yesevi mutlaka yer almaktadır. Özel arşivimde Garip Musa ve Seyyid Ali Sultan Ocaklarına ait bu tür icazetnameler bulunmaktadır.

(Ayrıca bkz: Akkuş, 1999: 34; Çıblak, 2000: 293)

Ayrıca hem Laçiler, hem de Alevi-Bektaşiler arasındaki zikir esnasında kullanılan dil sade Türkçe olup, halk dilidir. Laçiler de ağırlıklı olarak Ahmet Yesevi'nin “Hikmetler”ini dutar[8] eşliğinde “hapız” adı verilen ve Ahmet Yesevi'nin “Hikmetler”ini ezbere bilen kişiler söylemektedir. Alevi-Bektaşilerde ise Yesevi geleneğinin Anadolu'da yerini almış olan kişilerin şiirlerini (deyiş) mürşid/dede veya aşık/zakir gibi adlarla anılan kişiler söylemektedirler. Her iki toplulukta da kullanılan dil Türkçe'nin farklı versiyonlarıdır ve eskiden günümüze otantik halini yitirmeden gelmişlerdir.

Laçileri, eski Sovyetler Birliği etki alanı dışındaki bilim çevrelerine tanıtan Fransız araştırmacı Bennigsen olmuştur. Bu konu Sovyetler Birliği'nde de pek işlenmemiş S. Mambetaliyev ve Y. G. Petraş gibi birkaç araştırmacının makale ve kitapları ile sınırlı kalmıştır. Tabışaliyeva ve Maltabarov gibi araştırmacılar ise sadece Laçiliğin, Yesevilikle olan bağı nedeniyle birkaç cümleyle değinmişlerdir. (Maltabarov, 2002: 44; Tabışaliyeva, 1993: 90) Özellikle Mambetaliyev, Özbek ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri resmi belgelerinden yararlanmak suretiyle bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan Kırgızistan İlimler Akademisi'ndeki görüşmelerimizde de bu konuda bilgi sahibi bir uzmanla karşılaşmadığımız gibi, “Laçi” adının ilk kez duyulduğunu gördük. Oş Devlet Üniversitesi'nde ise sadece Tarihçi Doç. Dr. Baybolat Kaparoviç Abıtov'un konudan haberdar olduğunu gördük. O, “Laçiler” hakkında bilgi bulunmadığını, kimsenin bir araştırma konusu olarak bu konu ile ilgilenmediğini Laçiler konusunda bilinen dedikoduları yineleyerek söyleyerek başka bilgisi olmadığını ifade etti. Bu konu ne yazık ki Türkiye'deki akademisyenlerin de pek dikkatini çekmemiştir. Laçiler konusunda Türkistan'da bulunan Yesevilik Araştırmaları Merkezi'nde alan araştırmalarına başlanmış olup, hala da gerek kaynak tarama gerek alan

araştırmaları bakımından çalışmalar sürdürülmektedir.

[9] Bu çerçevede Yesevilik Araştırmaları Merkezi Başkanı Yrd. Doç. Dr. Dosay Kenjetay ile birlikte 2003 yılının Temmuz – Ağustos aylarında Kırgızistan'ın Batken ve Oş bölgelerinde ve yine Özbekistan'a bağlı Şahmerdan yöresinde

[10] alan araştırmalarında bulunulmuştur. 2004 yılı Temmuz-Ağustos aylarında Özbekistan ve Kırgızistan'da Laçilerin yaşadığı bölgelerde yeni bir araştırma gezisi yapılması planlanmaktadır.

Geleneksel Alevi yerleşim alanlarının olduğu gibi merkeze uzak, dağlık ve ulaşılması güç alanlarda yaşayan Laçiler'in kapalı bir topluluk olmalarının da nedeniyle olsa gerek, haklarındaki bilgiler yetersizdir. Bugün artık yavaş yavaş gelişmiş alanlara göç etseler de Laçilerin geleneksel yerleşim alanlarının merkeze uzak, dağlık alanlar olduğunu görülmüyor. Bunu anlamak için haritaya bakmak ve Laçi kışlaklarına[11] gitmek yeterli olacaktır. Zaten Kırgızistan'ın her yanı görkemli dağlarla dolu. Başkent Bişkek'ten, güneyde bulunan Oş'a giderken Ağustos ayında bile hala karlı olan dağlardan geçmek gerekiyor. Oş Oblastı'nda Kızıl Kiya'ya oradan Kademcay'a oradan da Batken Oblastı'na doğru gidildikçe dağlık alanlar yoğunlaşıyor. Bu yerleşim alanlarının kuzeyi Özbekistan tarafı daha düzlük, güney tarafı Kırgızistan ise oldukça yüksek dağlardan oluşuyor. Özellikle Kademcay'dan sonra gelen Haydarkân'dan sonra Soh adlı bir yerleşim birimini etrafında yüksek dağların uzandığı Soh Vadisi izliyor. Dağların arasındaki bu vadinin ortasından çeşitli madenlerin karıştığı anlaşılan koyu gri renkli “Karasu” adlı bir ırmak akıyor. Laçi kışlakları yoğun olarak Haydarkân'dan sonra başlayıp Soh Vadisi'nin sonuna kadar gidiyor. Biz araştırmalarımız sırasında Kademcay'da, Kızıl Bulak'ta ve Soh Vadisi'nin sonunda Kayındı (Raut) adlı bir Laçi Köyü'nde misafir olduk. Bu köylerin sonunda yol bitiyor çok yüksek dağlar başlıyor ve Tacikistan'a doğru bu dağlar devam ediyor.

Laçi adının kökeni üzerinde kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Mambetaliyev, “Liyaçi, Laaçi” adlarını kullanmakta, (Mambetaliyev, 1969: 30) zikir ettikleri zaman söyledikleri “illahu” diyen bağırıışlarından dolayı “laaçılar”; “laalar”, “lyaçiler” diye ad verilmiş. (Mambetaliyev, 1972: 62) olduğunu ifade etmektedir. Petraş ise şöyle diyor: “...

Tarikat kendi adını her halde yaygın sufi formülü “illa-hu”dan almıştır. Bunun anlamı “sadece o (Allah) birdir

.”Ve burada da kısaltılmış şekli “

İlyaçi, layaçi, laaçi

” adlarını kullanıyor.

(Petraş, 1981: 84)

Bana göre de Laçi veya Laaci deyimi, zikirde gerçekleştirilen eylemle doğrudan ilintilidir. Çeşitli zikir şekilleri gördükten sonra bende böyle bir kanaat oluştu. Şöyle ki zikir sırasında en çok kullanılanlar “İllallah”, “La ilahe illallah” ve “Hu” gibi kutsal sözlerdir. Çeşitli zikir uygulamalarında tekrarlanan bu sözleri düşünerek, Lahci ve Laçi sözlerinin kökenini anlamaya çalıştım. Buna göre “Laçi, Laaçi, Lyaçi” gibi adların bu sözlerden dolayı ortaya çıktığına hükmettim. Şöyle ki Laçilerin dışındaki halk onların zikir ibadetlerine katılamamış, bilinenler dedikodu boyutundan ileri gidememiştir. Onlara zikirlerindeki sözlerinden dolayı “La ilahe illallah diyen” anlamına

gelmek üzere “la diyen” şeklinde “La-ci/Lahci” denilmeye başlanmıştır. Türk dilinin gramer yapısı, söyleyiş biçimi bakımından da bu açıklama doğru gözükmemektedir.

“Laçi” sözcüğünün günümüzde kullanımı bakımından ise şunlar söylenebilir. Laçi olmayanlarla görüşmelerimizde onların bu sözcüğü bir küçümseme, bir alay etme aracı olarak kullandıklarını gözlemledik. Çünkü doğrusunu bilmeseler de Laçileri hep kulaktan dolma dedikodularla tanımışlardı. Bu dedikodular da onların “ahlaksızlık” içeren ayinleri, yani zikirleri esası oluşturuyordu. Kademcay’da bir lokantada sohbet ettiğimiz iki yaşlı kişi, Laçilerle ilgili sorularımıza, çevredekiler duymasın diye kısık sesle ve anlattıklarına zaman zaman gülerек yanıt vermişler, bunları görüp görmediklerini sorduğumuzda ise, görmediklerini yalnız duyduklarını ifade etmişlerdi. Biz Laçilerle görüşmelerimizde ise Laçi adına yüklenen kötü anlamlardan dolayı rahatsız olduklarını gözlemledik. Bazıları kendilerinin her zaman Allah’ı zikreden bir ibadet tarzları olduğuna dayanarak “Allahçı” olarak adlandırmalarının daha doğru olacağını söylüyorlardı. Bu adın onlar arasında eskiden beri mi kullanıldığı, yoksa “Laçi” adının küçümseme amaçlı kullanımına karşı geliştirilen bir isim mi olduğu konusu ise açık değildir. Ayrıca Laçilerin kendi aralarında birbirleri için “Divane” sözünü de kullandıklarını gördüm.[12] “Bizim Divaneler” şeklindeki ifadelerinden bu sözcüğü de kendilerini tanımlamak için kullandıklarını anlıyoruz.

Bennigsen’in de çok doğru olarak belirttiği üzere “...*Doktrini bölgesel şartlara adapte edilmiş olan ve İslam öncesi Türk inanç ve geleneklerinden oldukça etkilenmiş bulunan Yeseviyye tarikatının, XIII. asırdan XV. asıra kadar tüm Orta Asya’da, Harezm’de, Uzak Kafkasya’nın Türkmen ülkesinde ve Orta Volga’nın Tatar ülkesinde müntesipler bulunmuştur. Horasan, Kuzey İran ve Anadolu’da Yesevi gruplar teşekkül etmiştir. XV. ve XVI. Asırlarda Orta Volga’daki Yesevi gruplarını Nakşbendiyye tarikatı kendi içinde eritmiştir. Hazar denizi ötesindeki Türkmen kabilelerinde bu süreç hemen hemen tamamlanmıştır. XIX. asrın sonunda Yeseviyye grupları kalabalık halde sadece Fergana vadisinde mevcuttu...*”

” (Bennigsen, 1988: 85) Bizim de alan araştırmalarımızda gözlemlediğimiz kadarıyla Laçi toplulukları, Fergana Vadisi ve çevresindeki bölgelerde yoğunlaşmışlardır. Bugün bu bölge Özbekistan ve Kırgızistan toprakları içerisinde yer almaktadır. Laçilerin yaşadıkları yerleri Petraş, Kırgızistan’ın güney bölgesindeki birçok yerleşim birimi (Raut, Palal, Gaz, Say, Sur, Kıştut, Sogment, Sirt) ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Fergana Vadisi ile sınır olan bölgeleri olarak belirtiyor.

(Petraş, 1981: 83)

Mambetaliyev ise onların Güney Kırgızistan’ın Batken, Frunze, Liyaylak ve Suzak Bölgelerinde, Batken Rayonu’ndaki Say, Rabat, Gaz, Kıştut, Raut-Kaut, Sogment Kışlaklarında; Frunze Rayonu’ndaki Sur, Ormoş, Sirt, Yar-Kutan, Kısık Kışlaklarında

(Mambetaliyev, 1969: 30, 39-40)

yaşadıklarını ifade ediyor. Alan araştırmalarımızda literatürde yer alan bu yerleşim birimlerinden başka yerlerde de Laçilerin yaşadığına ilişkin veriler elde ettik. Buna göre Güney Kırgızistan’da bulunan Oş ve Batken Oblastları ortasındaki Kademcay ilçesi merkezinde, buraya yakın Kızıl Bulak Kışlağının mezrası niteliğindeki Ak Kiya’da, Canıkorgan ve Coşuk Kışlaklarında, yine

Celalabad'ın köylerinde ve Özbekistan'ın Yezyavan bölgesinde bulunan İşantobu Köyü'nde de [13] Laçilerin bulunduğunu öğrendim. Bunların daha sonra göçlerle mi oluştuğu yoksa, geleneksel Laçi yerleşim alanları olup olmadığı konusunda henüz bilgim yok. Ayrıca Laçilerin ifadelerine göre otuzdan fazla köyde Laçiler yaşamaktadır. Bunların bazılarını henüz ziyaret edip, bu bilgileri doğrulayamadığım için diğer köylerin isimlerini vermiyorum. Bunlarla ilgili daha ayrıntılı bir listeyi bölgeyi yeniden ziyaretimiz ardından hazırlayacağım çalışmamda sunmayı düşünüyorum.

Mambetaliyev, Laçiler'in, Batken, Frunze ve Leylek ilçelerindeki Kanlı, Nayman, Kıpçak, Boston ve Jau kesek adlı Kırgız boylarından[14] arasından çıktıklarını, çoğunluğunun ise Jau kesek kabilesinden olduklarını ifade etmektedir ki, (Mambetaliyev, 1972: 62)

bizim alan çalışmamızda da bunun böyle olduğu anlaşılmıştır. Özbekistan'daki Laçilerin de yine Kırgızların Kıpçak, Jau kesek ve diğer kabileleri arasında yayıldığını ifade etmiştir ki, bunu henüz doğrulama imkanım olmadı.

Öncelikle kaynaklarda Laçilerin tarihi geçmişi ve inanışları hakkındaki bilgilere bir göz atalım. Laçiler hakkında en fazla bilgiyi S. M. Mambetaliyev sunmaktadır. Yayınlanmış biri Rusça, biri Kırgızca kitabında Laçiler konusuna önemli yer ayırmıştır. O da onlar hakkındaki bilgilerin yetersizliğinden bahsetmektedir. Laçiliğin ortaya çıkış tarihine ilişkin ne gibi bilgiler var. Önce bunlardan söz edelim. Gerek Sur Kışlağı'nda Laçilerin en büyük işan ailesinden gelen Hoca Yusuphan ve diğer Laçilerle görüşmelerimizde Laçiliğin ortaya çıkışı hakkında pek bilgi sahibi olmadıklarını gözlemledim. Yazılı kaynaklara dayanmayan, sözlü geleneğin hakim olduğu toplulukların yapılanması böyle işte. Bu konuyla ilgili, Petraş bu tarikatın XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığını ifade ederken (Petraş, 1981: 84), Mambetaliyev[15], tarikatın Hokand Hanlığının son dönemlerinde ortaya çıkmış olduğunun tahmin edilebileceğini ifade ediyor. Ona göre tarikatın ortaya çıkmasında şu faktörler rol oynamıştır. Bunlardan birisi 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Kırgızistan'da müridizm'in bazı tarikatları sömürmesi ve baskı altında almasına karşı siyasi bir tepki olarak bazı dini toplulukların doğması ve yayılması, diğeri ise 19. yüzyılda varolan feodalist sistem ve despotik yönetimin dayanılmaz baskılarına karşı işçi sınıfının karşı koymasıdır. (Mambetaliyev, 1969: 29)

Yine Petraş'ın ve Mambetaliyev'in verdiği bilgilere göre Laçi gruplarının ortaya çıkma tarihi yeterli derecede incelenmemiştir. Laçiler hakkında yazılan bilgiler XIX. yy.'ın son çeyreğine aittir. O zamanın kaynaklarının birinde Şeyh Sanivar adlı birinin Taşkent ve Kokan kazalarında yeni ahlaksız bu tarikatı kurduğu belirtilmektedir. Lahçilerin kendilerinin kurucusu olarak adsız Lahçi-işanı bilirler. O Hokand Hanlığı'nın son dönemlerinde yaşamış ve Hudayar Han emriyle idam edilmiş. Tarikatın kurucusu olduğu iddia edilen Laçi İşan – bir kaynağa göre adı Şeyh Sanivardır. Bir başka kaynağa göre ise kurucusunun adı bilinmeyen bir Laçi İşan'dır ve o

Hokand Hanlığı'nın son dönemlerinde yaşamış ve Hokand Hanı Hudayar Han tarafından idam ettirilmiştir. (Mambetaliyev, 1969: 30; Petraş, 1981: 83) Bu bağlamda Laçi Kışlaklarının sıralandığı Soh Vadisi'ndeki yol üzerinde gördüğümüz ve Hudayar Han'ın Kalesi denilen bir kalenin kalıntılarının varlığı da dikkat çekicidir.

Mambetaliyev'e göre onlar şeriatın yazılı kurallarına uymayarak onun yerine kendi mistik ritüellerini uygulamışlardır. Onlar gece zikirlerini müridleriyle beraber Cami'de değil de mürid evlerinde yapmaktaydılar. Bu evlere kadınlar ve erkekler beraberce gelirdi. Onlar Ahmet Yesevi'nin “Hikmetlerini” okurlar, dini ilahiler söylerler, kendilerinden geçerek çeşitli hareketler yaparlardı. İşte bütün bu dini ilahiler, hareketler ve göz yaşlarından sonra öylesine yorgun ve bitkin düşerlerdi ki kendilerine gelmek için sabaha kadar bu evde kalırlardı. Rakip ve sapkın olarak gördükleri bu tarikatın yayılma eğilimi göstermesi de din adamları ve diğer tarikat şeyhlerinin onların hiç hoşuna gitmiyordu şüphesiz. Müslüman din adamları ve diğer tarikatların İşanları bu yeni tarikat mensuplarına dinsizlik ve ahlaksızlık suçlamalarında bulundular. Bu şekilde birbirini tutmayan gerçekdışı çeşitli dedikodular ortaya çıkmıştır. Bütün bu yanlış dedikodular sonucunda ortaya çıkan baskılarla Laçiler sık sık yaşadıkları alanlardan göç etmek zorunda kalmışlar içine kapanık Laçi yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Laçiler hakkında kulaktan kulağa yayılmış olan dedikodular ve onlara yönelik ahlak dışı suçlamalar[16] nedeniyle onlar ile onların dışındaki yerli halk arasında hiçbir ilişki kurulmamıştır. Tabii ki bütün bunlardan sonra insanlar ister istemez Laçiler ile ilişki kurmamışlardır.

(Mambetaliyev, 1969: 31-32)

Böylece içine kapalı bir topluluk olarak yaşamışlardır.

Varolan sınırlı kaynaklara göre Müslüman din adamları Laçiliği bir tür sapkınlık olarak gördüklerinden açıkça cephe almışlar ve tarikatın o dönemdeki lideri idam edilerek öldürülmüştür. Bir başka kaynağa göre ise tarikatın kurucusu Sanivar adlı bir şeyh idi ve Laçiler diğer Müslümanlar tarafından sapkın olarak görüldüler. Bu tarikatın ihtilalci hareketleri her defasında bastırılıyor ve liderleri ortadan kaldırılıyordu. Zamanın dini otoriteleri olarak görülebilecek Mollalar ve İşanlar bu tarikat mensuplarına her türlü baskılarda bulundukları gibi, yaşadıkları yerlerden de sürülmelerine yol açtılar. Laçilere yönelik bu baskılara Hokand Hanlığı'nın da göz yumduğu görüldü. Daha sonra Hokand Hanlığı'nın ardından bölgenin idaresi Fergana Yönetim Birimi olarak Ruslar'ın hakimiyetine girdi. Rus hakimiyetinin ilk zamanlarında Laçiler gizlenmeyi bırakıp, tarikatı açıkça icra etmeye başladılar. Ancak bu serbesti dönemi de pek uzun sürmedi ve Ruslar da Laçilere baskı uygulamaya başladılar. Çünkü Mambetaliyev'e göre Sovyet ideolojisi ile Ahmet Yesevi'nin Hikmetlerini bağdaştırmak zordu. (Mambetaliyev, 1969: 39)

Mambetaliyev'in yararlandığı bazı resmi kayıtlara göre 1880'li yıllarda Kırgızların Jau-kesek boyundan gelen Yazıyavan Şehrinin Margelan İlçesinin (Özbekistan) yerlilerinden İşan Babacan Halife Rahmankulov, Kıştut civarındaki Sur Kışlağı'na göçüp burada Boston (Frunze) Şehrinin

Jau-kesek Kırgızları arasında bu tarikatı yaymaya başladı. Din adamlarının, İşanların baskı ve takipleri nedeniyle Laçilerin İşan'ı Babacan Halife Rahmankulov, Laçileri temsilen Fergana Asker Valiliğine kendisine karşı çıkanları şikayet etti. Fergana Yönetim Biriminin Askeri Valiliği Laçilerle ilgili baskıların tarikatın daha da büyümesine yol açacağından çekinerek, onlara yönelik faaliyetlerin gizli yürütülmesine karar verildi. Bundan sonra Laçilere karşı diğer Müslüman gruplar baskıları arttırıp, Laçilerin önderini Sur Kışlağından göçmeye mecbur ettiler. Tarikat mensuplarını zehirlemek de dahil çeşitli baskı metotları izlediler. Böylece tarikat diğer Müslümanların kendileri hakkındaki asılsız dedikodularından dolayı giderek içine kapalı bir yapılanmaya bürünmek zorunda kaldı. Bütün bu baskılara karşı yaşamaya ve hatta yayılmaya da devam etti. Şimdiki Batken ve Frunze bölgelerinde kalabalık ve içine kapanık tarikat köyleri ortaya çıktı. Mambetaliyev, Kokand ve Margelan İlçelerindeki Kırgız Halkının arasında Laçi Tarikatının ortaya çıkarak yayılmasının sebebini, sömürülen bir toplumda mutsuz bir şekilde zor şartlarda yaşamak zorunda kalınmasına bağlamaktadır. Bu tarikat hem Sovyet yönetiminin hem de diğer Müslümanların bütün baskılarına rağmen bunlarla mücadeleyi sürdürerek gizli gizli de olsa yaşamayı sürdürmüştür. Tarikat tamamen kapalı bir şekilde yaşadı hatta dışarıya kız alıp vermeme kuralını da titiz bir şekilde uyguladılar. (Mambetaliyev, 1969: 32) Laçiler Hokand Hanlığı ve Sovyet dönemindeki dış baskılara karşı, içine kapalı bir yapılanma oluşturmak ve Ahmet Yesevi'nin “Hikmetler”inin söylenerek yapılan zikir şeklindeki kendilerine özgü ibadetlerini sürdürerek direndiler.

Laçilerde dini önder yani mürşid/pir, “Ata”, “İşan” veya “İşan-halife” gibi adlarla adlandırılmaktadır. Laçilerdeki bu Ata/İşanlık kurumu soy yoluyla devam ediyor.[17] Ataları hiyerarşik olarak sarkar/kalpa izliyor. Bugün bizim gördüğümüz en tanınmış İşan ailesinden gelen dini önderleri Sur Kışlağı'nda bulunan Hoca Yusuphan Mahsum. Onunla ve diğer Laçilerle görüşmelerimizden, dini önderlerin nesilden nesile aktarılan bilgiler doğrultusunda, büyüklerinden görerek, ayinlere katılarak, daha çok uygulamaya dayalı bir şekilde yetiştiği anlaşılıyor. Zaten yazılı kaynaklar sınırlı, eskiden kalma el yazması 3-5 eser var. Doğal olarak bugün yaşanan eğitim ve iletişim olanaklarındaki artış başta olmak üzere sosyo-ekonomik değişiklikler Laçilerin eski yapılanmalarını geçersiz kılıyor. Laçiler yavaş yavaş Oş, Kademcay, Kızıl Kiya gibi daha büyük kozmopolit yerleşim alanlarına göçerek eski geleneksel değerlerinden uzaklaşıyorlar. Ayrıca kendileri ile ilgili olumsuz kanaatlerden dolayı, yaşadıkları yerlerde kimliklerini gizlemektedirler. Bu durumu alan araştırmalarımız sırasında açıkça gözlemledik. Hoca Yusuphan Mahsum'un anlattıklarından da eski kitaplardaki bilgilerin veya “Hikmetler”in yeterli olamadığı, dini konularda yayınlanmış yeni kitapları okuduğunu gördüm. Bunlar Laçilerin geleneksel köy yaşamları bakımından önemli değişikliklere işaret etmektedir.

<

Petraş, Laçilerin içlerine kapanık bir yaşam sürdüğünü, tarikatın ruhani önderi olarak Ahmet Yesevi'nin kabul edildiğini ve onun Hikmetleri'nin kutsal olarak görüldüğünü ifade etmektedir. (Petraş, 1981: 84-85)

Gerçekten de bu toplulukta Ahmet Yesevi'nin birincil şahsiyet olduğu görülmektedir. Onlar onu, “Kul Koja Ahmet” olarak adlandırıyorlar. Laçilerin arasında, Anadolu'daki aşık/zakir/ozan benzeri

kişiler var. Bunlara “hapız” adı veriyorlar. Onların özelliği “Hikmetler” eşliğinde dutar çalarak zikirde önemli bir rol üstlenmek. Hapızlar’ın bir önemli özelliği, Ahmet Yesevi’nin “Hikmetler”ini ezbere bilmeleri. Bugün Laçiler arasında hapız da pek kalmamış. Geleneksel yapı sürdürülemediğinden gençler arasında hapız da yetişmiyor doğal olarak.

Kızıl Bulak Kışlağı’nda görüştüğümüz yaşlıların çoğu da Hikmetlerin dutar eşliğinde söylendiği zikir/ibadetlere katılamadıklarını büyüklerinin anlattıklarını ifade ettiler. Bu kişilerin bunu söylerken yüzlerinden nasıl özlem duyduklarını anlamak da zor değildir. Laçilerin anlattıklarından günümüzde de gelenekleri en iyi koruyan yerin en uzaktaki Laçi kışlağı olan, Kayındı (Raut) Kışlağı olduğunu öğrendiğimizden oraya yanımızda yaşlı bir Laçi de olmak üzere gittik. Bu dağ köyünde hala Laçilerin hapızlarından bulunduğunu gördük. Uzun zamandır onlar da zikir yapmıyorlarmış.[18] Onlara Laçi zikirini görmek ve kameraya kaydetmek istediğimizi söyledik. Bunun üzerine çekinerek de olsa, büyük bir odada toplandılar. Burada çok yaşlı olmasına rağmen hapız olan Haydar Aşırov dutarı alarak, bir saate yakın Ahmet Yesevi’nin hikmetlerini coşkuyla söyledi. Bir başka hapız olan Molla Jarkın Dervişov da onun yanına oturdu ancak, dutar çalmadı, dinledi. Zikir sırasında iki kişi temsili olarak raks-ı semayı da sergiledi. Bu sırada orada bulunan Laçiler’in sessizce, huşu içinde bazılarının gözlerinin dolarak ağlamaklı olduklarını gördüm.

Onlar arasında yaygın adıyla “Şahmerdan”ın, yani Hz. Ali’nin de Laçiler arasında büyük önemi vardır. Fergana Vadisinde bulunan ve Şah Merdan olarak adlandırılan Hz. Ali’nin türbesi bölgedeki en önemli ziyaretgaktır. Ayrıca geçmişte yaşamış tanınmış Laçi İşanlarının mezarlarını da ziyaret olarak kabul ediyorlar. İlginç bir yön de Kayındı Kışlağı’ndaki mezarlıkta gördüğümüz, mezarların sadeliği. Mezarın üzerine taştan veya ağaçtan her hangi bir işaret konulmamış, toprağın üzeri otlarla kaplı. Nedenini sordüğümüzde bunun alçak gönüllülük, gösteriştan uzak olmak, turap olmak gibi anlamları olduğunu ifade ettiler.

Bu makalemde literatürde pek bilinmeyen Laçiler hakkında, kaynaklarda ve alan araştırmalarımızda elde ettiğimiz bilgileri genel olarak sunmaya çalıştım. Laçilerle ilgili araştırmalar gerek Yesevilik araştırmaları gerekse de karşılaştırmak bakımından Alevilik-Bektaşilik araştırmaları bakımından büyük öneme sahiptir. Bu konuda yeni veriler elde ettikçe sunmaya devam edeceğim.

Görüşülen Kaynak Kişilerden Bazıları

1. Oş Devlet Üniversitesi Öğretim üyesi Tarihçi Dr. Baybolat Kaparoviç Abıtov (Oş Şehri)
2. Allam Kozıbayev(Kızıl Bulak Kışlağı)
3. Mekkembay Corayev(Kızıl Bulak Kışlağı)
4. Aytbay Tolıbayev'in (77 yaş) (Kızıl Bulak Kışlağı)
5. Laçilerin işanı Hoca Yusufhan Mahsum (Sur Kışlağı)
6. Sofubek (Sofu Allahyar) Tarsayev (Kademcay İlçesi)
7. Gulamuddin Abdurrahmanov (Oş Şehri)
8. Hapız Haydar Aşirov (Kayındı (Raut) Kışlağı)
9. Molla Jarkın Dervişov (75 yaş) (Kayındı (Raut) Kışlağı)
10. Nakşibendi Şeyhi İsrail Mahsum (Yaş 75) (Kademcay İlçesi)

Yararlanılan Kaynaklar[19]

Akkuş, Mehmet (1999): “*19. Asırda Bir Bektaşî İcazetnamesi*”, Tasavvuf, yıl:1, sayı:1, (Ağustos 1999), s. 27-38.

Ali Kemali (1932): *Erzincan Tarihi, Coğrafi, İctimai Etnografi, İdari, İhsai Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul, y.b..

Bennigsen, Alexandre, Chantal Lemercier-Quelquejay (1988): *Sufi Ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları*, Çev. Osman Türer, Ankara, Akçağ Yayınevi.

Çıblak, Nilgün (2000): “*Şükür Abdal Evladına Bektaşî Tarikatından Verilen İcazetname ve Ziyaretname Örnekleri*”, **I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri, (27-28-29 Nisan 2000-Ankara)**, s. 286-300.

Gordlevski, V. A. (1960a): “*İz religioznh iskanıy v Maloy Azii Kızılbaş*”, İzbrannie Soçineniya, t. 1, Moskva, s. 241-254.

Gordlevski, V. A. (1960b): “*İz religioznoy Jizniy Kızılbaşey Maloy Azii*”, İzbrannie Soçineniya, t. 1, Moskva, s. 255-275.

Gordlevski, V. A. (1962): “Dervişi Bezbojniki”, İzbrannie Soçineniya, t. 3, Moskva, s. 32-37.

Gordlevski, V. (1988) : Anadolu Selçuklu Devleti, Çev. A.Yaran, Ankara, Onur Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (1993a) : **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 8. b., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (1993b) : “*Ahmed Yesevi*” md., İslam Ansiklopedisi, c. 1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 210-215.

Maltabarov, Bakıtbek Emir Ulu (2002): Religiya İ Sotsyalno-Politiçeskiye Protsesi V Kırgızistane, Bişkek.

Mambetaliyev, Satibaldi (1969): **Perejitki Nekotorih Musulmanskih Teçeniy V Kırgızii İ İh İstoriya**, “Mektep” Frunze.

Mambetaliyev, Satibaldi (1972): **Sufizm Jana Anıng Kırgızistandagı Agımdarı** Frunze.

Petraş, Y. G. (1981): Teni Srednevikovya, Alma Ata, Kazakistan Yayınevi.

Suhareva, O. A. (1960): **İslam V Uzbekistane**, Taşkent, Özbekistan İlimler Akademisi Yayınları.

Tabışaliyeva, Anara (1993): **Vera V Turkestane (Oçerk İstorii Religii Sredney Azii i Kazahstana)**, Bişkek, “Az-Mak”.

Trimingham, J. Spencer (1971): **The Sufi Orders In Islam**, Oxford, Clarendon Press.

Tschudi, R. (1961): “*Bektashiya*”, **Shorter Encyclopedia Of Islam**, Ed. By: H.A.R. Gibb and J. H. Kramers, Leiden, E. J. Brill.

Yaman, Ali (2001) **Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Yaman, Ali (2002): “*Yesevilik Araştırmalarının Sorunları Üzerine Bir Deneme*”, **Turkologiya**, Türkistan, (Kırküyek-Kazan 2002), no: 1, s. 107-118.

Yaman, Ali (2003): “*Yesevi Jolının Negizgi Ereşelikleri Jayında*”, **Turkologiya**, Türkistan, (Navrız-Sevir 2003), no: 4, s. 99-108.

Yaman, Ali (2004): “*Niizvestniye posledovateli Yasavi v Kirgızstane: “Lahçidi, Allahçidi”*”, **К. А. Ясауи Атындағы Халыкаралық Казак - Түрік Университетінің Хабаршысы**, Түркістан, № 1 (43), (Кантар – Ақпан 2004), Б. 152-158.

[1] Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Öğretim Üyesi

[1] Kaynaklarda mezhep veya tarikat şeklinde anılıyor.

[2] Dutar ve dombra, Orta Asya'daki Türkler arasında yaygın olarak kullanılan Anadolu'daki saz/bağlama'ya benzeyen müzikal enstrümanlardır.

[3] Türkistan bugün, Kazakistan'ın güneyinde bulunan Çimkent Oblastı'na bağlı bir yerleşim birimidir.

[4] Gordlevski'nin “İzbrannie Soçineniya (Seçilmiş Eserleri)”nde yer alan Alevilik-Bektaşilik konusunda yazdığı makalelere (Gordlevski, 1960a; 1960b; 1962) ilişkin değerlendirmelerimi içeren bir makaleyi yakında yayınlamayacağımı düşünüyorum.

[5] Laçilerden aldığımız elyazması kitapların incelenmesi henüz tamamlanmış değil. Örneğin bunlardan biri “Deste-i Gül” adlı bir eser olup içerisinde “Hikmet” benzeri şiirler bulunuyor.

[6] Alevi-Bektaşilerde bulunan önemli eserlerden Vilayetname-i Hacı Bektaş Veli'de, Hacı Bektaş Veli ve Hoca Ahmed Yesevi ile ilgili pek çok menkıbeye yer verilmektedir.

[7] Alevilerde Dedelik kurumu ve Ocak sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Yaman, 2001)

[8] Özbek Türklerinde “dutar”, Kazak Türklerinde “dombıra”, Türkiye Türklerinde ise “saz/bağlama” boyutları ve tel sayısı farklı olabilmekle birlikte aynı enstrümanı simgelemektedir.

[9] Bu konuda bir makalem Rusçaya çevrilerek Kazakistan'da yeni yayınlandı. (Yaman, 2004)

[10] Burada Hz. Ali'ye atfedilen Kırgız ve Özbekler arasında çok tanınmış bir ziyaretgah bulunmaktadır.

[11] Burada köy sözcüğüne karşılık “kışlak” sözcüğü kullanılmaktadır.

[12] “Divane” sözcüğünün kullanımı ve değişik anlamları konusunda da birçok veri bulunmaktadır. Burada konuyu dağıtmamak için ayrıntıya girmiyorum.

[13] 1930'lu yıllarda Özbekistan'ın Jayılma Köyü'nde de Laçiler yaşamaktaymış. (Mambetaliyev, 1972: 60) Bugünkü durumu ancak orayı ziyaret ettikten sonra söyleyebiliriz.

[14] Kırgız ve Kazaklarda “boy” karşılığı olarak “urug” sözcüğü kullanılmaktadır.

[15] Sovyet döneminde yaşamış bir tarihçi olan Mambetaliyev'in konuyu işçi sınıfı ile ilişkilendiren Sovyet ideolojisine uygun bir açıklama getirdiği görülmektedir.

[16] Laçiler, kendilerinin dışındakilerce “kadınlı erkekli ahlaksız ayinlerinde, la la diyerek çırak söndürdükleri” şeklinde gerçek dışı, kulaktan dolma dedikodularla tanınıyorlar. Bu bağlamda Anadolu Balkanlardaki Yesevi izbasarları Alevi-Bektaşilerle de benzeşiyorlar. Bilindiği üzere Alevi-Bektaşilerle ilgili de “mum söndü iftiralari” uydurulmuştur.

[17] Mambetaliyev, Laci Atalarının hiyerarşik olarak altında ve onların yetiştirdiği müritleri olduğunu, bunların sarkar (kalpa) olarak adlandırıldığını, Ataların altında bu kişilerin grupları yönettiğini ifade ediyor. (Mambetaliyev, 1972: 62) Bu uygulama ilk bakışta Alevilikteki dikme dede uygulamasına benziyor ancak, bu konuyu iyice açıklığa kavuşturmak lazım.

[18] Onların zikirleri Deste-i Gül adlı elyazması kitaplarında sık sık “Hu zikri” olarak ifade ediliyor.

[19] Rusça kaynakların çevirileri yardımcıları Engin Akgün, Alişir Azim ve Gülnaz Begim tarafından yapılmıştır.